

Anna Pawiak

Klasa szkolna miejscem oddziaływań niewerbalnych komunikatów nauczyciela w pracy z uczniami – komunikat z badań

Realizacja procesu edukacyjnego odbywa się w szkole poprzez bezpośrednie porozumiewanie się. Sposób, w jaki nauczyciel porozumiewa się z uczniami, ma dla nich duże znaczenie. Używa on w tym celu komunikatów werbalnych i niewerbalnych, przy czym przez kanał werbalny przekazywane są zaledwie tzw. niezbite fakty, przez kanał niewerbalny transportowane zaś to, co ostatecznie rysuje „obraz duszy”: półtony, postawy, nastroje również prawdziwe uczucia¹. Nauczyciel porozumiewający się z uczniami podczas lekcji, posługując się kanałem niewerbalnym, powinien prezentować swoje myśli i uczucia w zgodzie z rzeczywistością przeżywanymi, wchodzić w relacje z uczniami bez fasady czy maski, widzieć w nich pełnoprawnych partnerów². Jak stwierdza M. Śnieżyński, istotną rolę w kształtowaniu wyobrażeń ucznia o nauczycielu odgrywają informacje właśnie z zakresu komunikacji niewerbalnej, takie jak: mimika, pantomimika, wokalizacja czy kontakt wzrokowy³. Nauczyciel, rzadko świadomy swoich pozycji ciała, min i gestów mogących mówić coś zupełnie innego niż wypowiedziane w tym samym czasie słowa, może wywoływać negatywne reakcje u uczniów. Uczniowie, bacznie obserwując nauczyciela, łatwo wyczuwają jego psychologiczną obojętność, brak prawdziwego zainteresowania ich pracą i osiąganymi wynikami, mimo werbalnych zapewnień⁴. Na podstawie informacji czerpanych z niewerbalnych komunikatów w czasie lekcji wyciągają często szereg bardzo trafnych wniosków na jego temat. Należy więc zdawać sobie sprawę z tego, że komunikacja niewerbalna nauczyciela nie pozostaje niezauważana i nie jest bez znaczenia. Jeśli miny lub gesty są opanowane, umiarkowane – wtedy stają się źródłem pozytywnych oddziaływań na uczniów⁵.

Komunikacja niewerbalna nauczyciela z jednej strony może usprawniać lub zakłócać proces kierowania klasą szkolną podczas lekcji, wzmacniać zaintereso-

¹ E. Thiel, *Mowa ciała*, ASTRSP, Wrocław 1997, s. 8–9.

² T. Rymarz, *Psychologiczne czynniki warunkujące efektywność interakcji nauczyciel–uczeń*, (w:) *Dylematy przemian oświatowych*, red. A. Zając, WSP, Rzeszów 1997, s. 312.

³ M. Śnieżyński, *Nauczyciele w oczach uczniów. O przewiskach*, WSiP, Warszawa 1990, s. 23.

⁴ T. Rymarz, op. cit., s. 312.

⁵ A. Mroczkowska, *Akustyczne walory i defekty mowy nauczyciela*, „Chowanna” 1970, nr 1, s. 45.

wanie przekazywanymi treściami. Z drugiej strony jest ważnym czynnikiem decydującym o atmosferze panującej w klasie, o uczuciach i emocjach przeżywanych przez uczniów. Komunikacja niewerbalna, będąca m.in. wyznacznikiem postaw i emocji (według M. Argyle'a), pojawia się w odpowiedzi na myśli, zachowania i zdarzenia mające miejsce w klasie szkolnej. Pomaga dostrzec i poznać stosunek nauczycieli do uczniów, ułatwia wzajemne kontakty interpersonalne i oddziałuje na określone zachowania zarówno jednych, jak i drugich.

Czy w opinii uczestników procesu nauczania komunikacja niewerbalna nauczyciela podczas lekcji ma rzeczywiście tak duże znaczenie? W jaki sposób oddziałuje na uczniów? Poszukując odpowiedzi na te i inne pytania, przeprowadzono badania na terenie woj. mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego. Objęły one wybrane losowo szkoły podstawowe i jeden zespół szkół ponadpodstawowych⁶ zarówno w dużych miastach, jak i miasteczkach oraz wsiach. Badaniem objęto grupę losowo wybranych 101 nauczycieli przedmiotów humanistycznych, ścisłych i artystycznych oraz po jednej klasie, w której uczyli – łącznie 1822 uczniów.

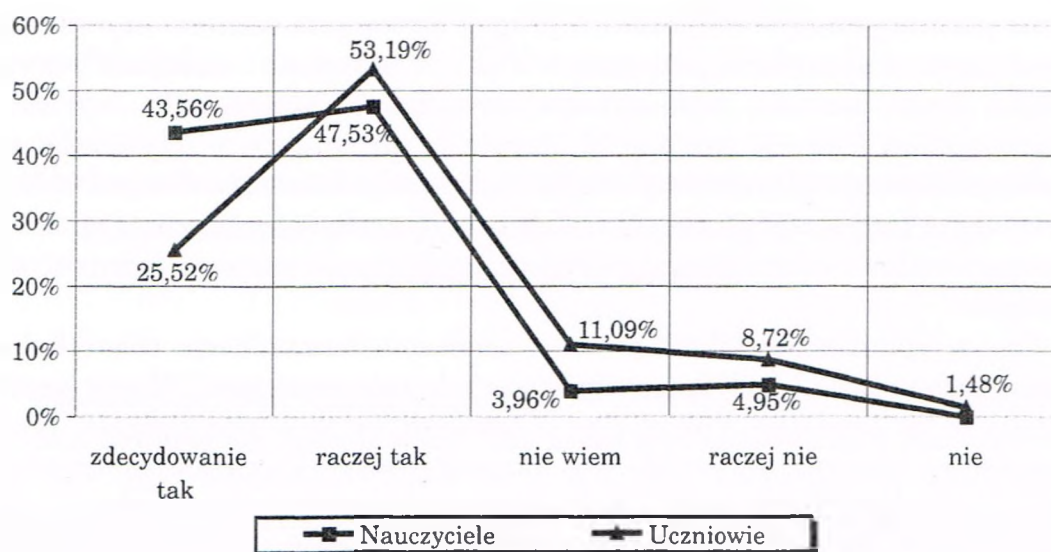
Opinia dotycząca oddziaływania komunikacji niewerbalnej na proces dydaktyczno-wychowawczy została wyrażona prawie przez całą grupę badanych nauczycieli (91,09%). Fakt, że niewerbalne komunikowanie się nauczyciela podczas lekcji **zdecydowanie ma znaczenie**, potwierdziło 43,56% respondentów, że **raczej oddziałuje** na uczniów uważa 47,53%, a jedynie 4,95% nauczycieli jest zdania, że ich mowa ciała **raczej nie ma znaczenia** w codziennej pracy z uczniami. Żadnego stanowiska w podjętej dyskusji nie zajęło 3,96% nauczycieli i były to osoby o małym doświadczeniu zawodowym, których staż pracy nie przekraczał trzech lat.

Według opinii 25,52% uczniów komunikacja niewerbalna nauczyciela podczas zajęć ma znaczenie **zdecydowanie; raczej ma** dla dwukrotnie większej grupy wychowanków – 53,19%; 11,09% uczniów **nie ma zdania** w powyższej kwestii; zaledwie 1,48% **zaprzecza** jakoby gesty, miny, postawy ciała nauczyciela miały na nich wpływ, a 8,72% respondentów uważa, że **raczej nie ma**.

Nauczyciele biorący udział w badaniach zdają sobie sprawę z oddziaływania na uczniów własną komunikacją niewerbalną i dostrzegają jej rolę w codziennej pracy podczas lekcji, o czym świadczyć mogą ich pisemne wypowiedzi na ten temat. Oto przykłady opinii na temat znaczenia komunikacji niewerbalnej w pracy z uczniami: „Komunikacja niewerbalna pozwala na nawiązywanie bezpośredniego kontaktu z uczniami, wyzwolenie w nich zachowań pozwalają

---

⁶ W związku z tym, iż badania rozpoczęto przed reorganizacją szkół, m.in. wyodrębnieniem ze szkół podstawowych gimnazjów, w powyższej pracy autorka posługuje się terminologią dotyczącą wcześniejszych zasad organizacyjnych szkolnictwa.

Wykres 1. Znaczenie komunikacji niewerbalnej nauczyciela dla uczniów w opinii nauczycieli i uczniów

cych osiągnąć określone cele, stworzenie atmosfery zaangażowania w pracy, pozytywnego myślenia i dyscypliny”. Nauczycielka języka niemieckiego stwierdza: „w przypadku mojego przedmiotu komunikacja niewerbalna ma dość duże znaczenie, np. słowa i zwroty prezentuję i objaśniam przy pomocy gestów”.

Kolejna respondentka sądzi, że „niewerbalna komunikacja nauczyciela w czasie lekcji jest bardzo ważna i odgrywa bardzo dużą rolę. Dzieci wyczuwają, kiedy nauczyciel jest zdenerwowany i wtedy mają kłopoty z koncentracją, uczeniem się i zapamiętywaniem wiadomości. Uczeń potrafi określić, w jakim nastroju nauczyciel wchodzi do sali lekcyjnej, obserwując jego ruchy, gesty, mimikę twarzy. Potrafi na swój własny sposób odbierać postawę, zachowanie prowadzącego, a niewerbalna postawa nauczyciela udziela się zachowaniom uczniów”.

Na reakcje uczniów wyrażające ich zachowanie i samopoczucie, stosunek do nauczyciela, do jego przedmiotu i szkoły, na reakcje mówiące o uczeniu się i myśleniu uczniów podczas lekcji wpływa wiele czynników, ale bez wątpienia jednym z istotniejszych są niewerbalne zachowania nauczyciela. Sygnały niewerbalne wysyłane przez nauczycieli podczas lekcji wywołują różne reakcje. Znaczenie tego oddziaływania uwidacznia się w określonym postępowaniu, zachowaniu uczniów w stosunku do nauczyciela i przedmiotu którego uczy, przejawia się w ich odczuciach wobec nauczyciela, własnym samopoczuciu oraz uzewnętrznia się w zaangażowaniu w naukę prowadzonego przez nauczyciela przedmiotu.

W celu zapoznania się z opinią badanych nauczycieli na temat wpływu ich komunikacji niewerbalnej, poproszono ich o stworzenie hierarchii ważności tych fragmentów procesu edukacyjnego (tabela 1), na które mowa ich ciała oddziałuje w pierwszej kolejności. W związku z powyższym otrzymano następujące wyniki badań. W ogólnym podsumowaniu w pierwszej kolejności, zdaniem badanych respondentów, niewerbalna komunikacja nauczyciela wpływa na samopoczucie uczniów oraz atmosferę panującą podczas lekcji, wyraża jego postawę, opinie, emocje i samopoczucie danego dnia. Uważa tak 63,37% badanych, zaś 28,71% stawia wpływ zachowań niewerbalnych na drugim miejscu, 7,92% jest zdania, że mowa ciała w najmniejszym stopniu oddziałuje na samopoczucie uczniów podczas lekcji.

Na drugiej pozycji, mimo 62,38% głosów lokujących je na pierwszym miejscu, znalazło się zachowanie uczniów wobec nauczyciela. Taką opinię wydało 18,81% badanych, tyle samo nauczycieli sklasyfikowało ten element na trzecim miejscu, co po przeprowadzonym rangowaniu dało tej odpowiedzi pozycję drugą.

W najmniejszym stopniu, zdaniem nauczycieli, mowa ich ciała decyduje o dydaktycznej efektywności ich wspólnego działania w trakcie lekcji. W związku z tym 29,70% respondentów przyznało trzecie miejsce dla tego obszaru procesu edukacyjnego, 52,48% lokowało go na drugim miejscu, a zaledwie 17,82% optowało za pierwszą pozycją. W ogólnej klasyfikacji na trzecim miejscu w hierarchii ważności znalazło się właśnie oddziaływanie wysyłanych przez nauczyciela sygnałów niewerbalnych na zaangażowanie uczniów w efektywną pracę w trakcie lekcji.

Tabela 1. Hierarchia ważności oddziaływania komunikacji niewerbalnej w opinii nauczycieli

Lp.	Oddziaływanie komunikacji niewerbalnej	Ocena oddziaływania komunikacji niewerbalnej			Ocena rang.	Klasyfikacja
		I miejsce	II miejsce	III miejsce		
1.	Panująca atmosfera w klasie i samopoczucie uczniów podczas lekcji	64	29	8	1,446	I
2.	Zachowanie uczniów wobec nauczyciela	63	19	19	1,564	II
3.	Zaangażowanie uczniów, efektywna praca lekcyjna	18	53	30	2,119	III

Są to opinie nauczycieli dotyczące znaczenia oddziaływania ich komunikatów niewerbalnych na uczniów w codziennej pracy, uwarunkowane ich odczuciami, obserwacją i przede wszystkim doświadczeniem zawodowym.

Uczniowie wyrazili opinię, jakoby komunikacja niewerbalna nauczyciela oddziaływała **zawsze** na ich zaangażowanie i efektywną pracę podczas prowadzonych przez niego lekcji – 3,36%, **prawie zawsze** – 10,51%, **czasami** – 7,77%, **rzadko** zdaniem 1,22% respondentów gesty i miny nauczycieli wpływają na ich aktywność, obowiązkowe i odpowiedzialne wykonywanie ćwiczeń i zadań podczas lekcji. Odpowiedzi **nigdy** nie zaznaczyła żadna osoba, przy czym od głosu wstrzymało się 15,60%.

W zbliżonym procencie respondenci stwierdzili, iż mowa ciała ich nauczyciela czasami wpływa na ich odczucia i emocje – 7,20% badanych. Jedynie w opinii 1,20% respondentów gesty i miny nauczyciela rzadko decydują o ich humorze i nastroju w trakcie lekcji. Odpowiedzi nie udzieliło 12,43% uczniów. Trzecia grupa czynników dotyczyła ich zachowania wobec nauczyciela i postępowania będącego wynikiem jego komunikatów niewerbalnych. W tej grupie padła największa liczba nie udzielonych odpowiedzi – 16,88%. W związku z powyższym uczniowie tylko w 2,15% zadeklarowali, że sygnały niewerbalne wysyłane przez nauczycieli **zawsze** oddziaływały na sposób ich postępowania, np. przeszkadzanie nauczycielowi podczas lekcji bądź na przykładne, poprawne zachowywanie się, **prawie zawsze** – 5,62%. Także w 5,26% przypadków gesty i miny nauczyciela **czasami** mają wpływ na to, w jaki sposób odnoszą się do niego uczniowie, w 0,86% **rzadko** tak się zdarza.

Otrzymane wyniki badań ukazują, że uczniowie zdają sobie sprawę z oddziaływania komunikatów niewerbalnych nauczycieli, z którymi spotykają się na kolejnych lekcjach. Wypowiadając się na temat oddziaływania tego rodzaju komunikowania się nauczyciela z nimi podczas lekcji, najczęściej uczniowie używają słów: „prawie zawsze” i „czasami”. Są to jednak spostrzeżenia oparte na wynikach badań poszczególnych obszarów oddziaływania komunikacji niewerbalnej nauczyciela. W celu przybliżenia analizowanego problemu stworzono listę szczegółowych oddziaływań komunikatów niewerbalnych nauczycieli, liczącą 20 zdań oznajmujących. Zawiera ona stwierdzenia klasyfikujące się do trzech wyżej omawianych obszarów (tabela 2).

Otrzymane wyniki zostaną omówione według częstotliwości wyborów.

I tak, za zdyscyplinowaniem i uważnym słuchaniem nauczyciela, będącym m.in. wynikiem prezentowanych przez niego zachowań niewerbalnych, opowiedziało się 74,26% spośród 101 badanych nauczycieli. Równie wysoki odsetek badanych – 71,29% – wskazał na nastawienie ucznia wobec przedmiotu, którego uczy nauczyciel. Chęć kontaktowania się, rozmawiania, szczerego wyjaśnienia pojawiających się sytuacji konfliktowych pojawia się dzięki przyjaznej mowie ciała nauczyciela zdaniem 64,36% badanych. Zachęcanie do nauki, szczególnie tych uczniów, którzy nie są zainteresowani udziałem w lekcji, odbywa się w opinii 59,41% respondentów przy udziale mobilizujących, a czasem wręcz dyscyplinujących elementów komunikacji niewerbalnej wysyłanych w stronę wychowanków.

Tabela 2. Oddziaływanie niewerbalnych sygnałów nauczyciela na uczniów (N=101)

1.	Słuchanie z uwagą nauczyciela, aktywny udział w lekcji	74,26%
2.	Chęć uczenia się przedmiotu prowadzonego przez nauczyciela	71,29%
3.	Chęć kontaktowania się, rozmawiania, szczerego wyjaśniania sytuacji konfliktowych z nauczycielem	64,36%
4.	Mobilizowanie się do nauki	59,41%
5.	Niechęć i antypatia do nauczyciela, unikanie kontaktu z nim	55,45%
6.	Przeszkadzanie na lekcji	52,48%
7.	Chęć regularnego uczęszczania na lekcje prowadzone przez nauczyciela	51,49%
8.	Niechęć do uczenia się przedmiotu prowadzonego przez nauczyciela (brak zadań ...)	44,55%
9.	Hamujący, stresujący wpływ na proces myślenia ucznia w czasie lekcji	40,59%
10.	Wyczuwanie braku zainteresowania uczniem ze strony nauczyciela	38,61%
11.	Przeszkadzanie i zajmowanie się czynnościami nie związanymi z lekcją (gra, rozmowa z kolegą)	38,61%
12.	Złośliwe obgadywanie, ośmieszające naśladowanie nauczyciela	37,62%
13.	Rozkojarzenie podczas lekcji prowadzonych przez nauczyciela	32,67%
14.	Denerwująca, nieprzyjazna atmosfera podczas lekcji	31,68%
15.	Obowiązkowe i odpowiedzialne wykonywanie zadań	29,70%
16.	Zbiorowe umawianie się przeciw nauczycielowi	27,72%
17.	Przyzwyczajanie do pracy pod przymusem i nadzorem nauczyciela	21,78%
18.	Omijanie nakazów i zakazów nauczyciela	19,80%
19.	Szybkie zapominanie wiadomości	11,88%
20.	Powodowanie odrazy do szkoły	8,91%

Jak deklarują w 55,45% sami nauczyciele, niechęć i antypatia oraz unikanie kontaktu z nimi może być spowodowane agresywnym, nieopanowanym zachowaniem niewerbalnym prowadzącego lekcję. Gdy jednak nauczyciel zachowuje się biernie, nie potrafi zapanować nad klasą, to według 52,48% badanych jego mało zdecydowane gesty i pozy ciała sprawiają, że uczniowie przeszkadzają na lekcji. Zdaniem 51,49% respondentów komunikaty niewerbalne wysyłane przez nauczycieli wywołują u uczniów chęć regularnego uczęszczania na lekcje przez nich prowadzone.

Stwierdzenia, na które w największym stopniu zwrócili uwagę badani nauczyciele, dotyczą oddziaływania niewerbalnej komunikacji nauczyciela na zachowania uczniów wobec niego i nastawienia do przedmiotu, którego uczy. Najmniejsze oddziaływanie gestów, min i póz ciała w opinii respondentów ma miejsce w przyzwyczajaniu uczniów do pracy pod przymusem i nadzorem nauczyciela (21,78% wskazań), zaś 19,80% respondentów uważa, że komunikaty takie mogą powodować omijanie nakazów i zakazów nauczyciela, a nawet odrazę do szkoły (8,91%).

Obszerne dane uzyskane w wyniku przeprowadzonych badań na temat znaczenia oddziaływania komunikacji niewerbalnej nauczyciela na uczniów podczas lekcji, których zaledwie niewielki fragment został zaprezentowany w powyższym opracowaniu, potwierdzają istotne znaczenie tego rodzaju komunikowania się w procesie edukacyjnym. Nie jest wcale tak, że jeśli język w życiu codziennym skutecznie spełnia swą rolę jako narzędzie porozumiewania, to równie dobrze czyni to podczas procesu edukacyjnego w szkole. „Jest wiele przyczyn niepowodzeń uczniowskich w szkole, ale ślepa wiara w skuteczność samego języka jest prawdopodobnie najczęstszym utrudnieniem w skutecznym nauczaniu”⁷. Trudność ta może być w znacznym stopniu zredukowana, jeżeli nauczyciel będzie miał świadomość, iż wypowiedzianym przez niego słowom towarzyszy „plejada” gestów i min. Jak zauważa J. Pieter: „zdarza się, że gesty, mimika i brak »komentarzy« wywiera wpływ silniejszy i trwalszy niż masa słów nauczyciela”⁸. Tego winien być świadom współczesny nauczyciel wobec narastającej agresji i braku zrozumienia, by obcując z wychowankami, mógł świadomie i bezkonfliktowo porozumiewać się z nimi i to nie tylko werbalnie, ale i niewerbalnie.

---

⁷ Cyt. za: S. Dylak, *Kształtowanie kompetencji językowych*, (w:) *Komunikacyjne kompetencje zawodowe nauczyciela*, red. H. Kwiatkowska, M. Szybisz, KNP PAN, Warszawa 1997, s. 80.

⁸ J. Bonar, *Komunikacja niewerbalna nauczyciela*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1993, s. 80.